

L'istorgia da la viticultura e da la pumicultura en il Grischun

■ **Entaifer l'istorgia dal nutriment sa lascha attribuir da vegl ennà in'impurtanta funcziun tant a la viticultura sco er a la pumicultura. Sems dad iva cumprovads en il territori retic en chats archeologics derivavan ubain dad iva setga importada ubain da vits indigenas. Il pli tard en il decurs dal temp roman è vegni introduci en la Val dal Rain da Cuira la viticultura. Auters chats a Cuira cumprovan l'existenza da maila e persics sco era d'apricosas importadas dals Romans e cultivadas probablain baud era en la Val dal Rain alpina.**

Viticultura

Introducida en il Grischun en il decurs dal temp roman, concentrada sin la Val dal Rain Grischuna ed al nord da la Landquart. En il Testament da Tello (765) chatt'ins emprimas indicaziuns en scrit davart la viticultura en Rezia: il bain signuril a Maiavilla per exempel aveva ina vigna da ca. 10 ha; en la Val dal Rain Anterior vegnivan cultivadas vignas fin a Gliion e perfin en Lumnezia fin a Vella; en las vals dal sid eran las vignas ordinadas savens en retschas sin terrassas, tranter vegnivan cultivadas ers. Sper num locals dattan perditga sulettamain las dieschmas da vin e las raras documentaziuns da vignas da questa viticultura. Per satisfar al basegn da vin importav'ins adina era vin da la Vuclina e dal Tessin.

La viticultura para d'avair gi sia culminaziun en il Grischun en il temp medieval tempriv. Dapi il temp medieval tardiv sa limitescha ella numnadamain a las regiuns climaticamain favuravlas tranter Fläsch e Tusaun ed als stgalsims bass da las vals dal sid cun ina durada suffizienta da sulegl (ca. 1700 uras/onn), l'absenza quasi totala da tschajera e da tempesta e cun pauca plievgia (Cuira: 840 mm/onn). Tranter il 1804 ed il 1956 è la viticultura sa diminuida per 10000 sin 18 839 aras. Grazia a novas metodas da cultivaziun ed a la dumonda creschenta da vins da qualitat indigenas, han ins pudì avrir en ils onns 1970–74 novas vignas a Favugn e Fläsch, da maniera ch'ins ha puspè cuntanschi il 1981 quasi la surfatscha da vignas dal 1800. A Cuira existan actualmain mo pli paucas vignas; ina gronda part è vegnida transformada en zonas da construcziun.

Fin viaden il 17avel tschientaner vegniva cultivada en il Grischun surtut l'iva alva, per exempel l'Elbling u il Vuclina alv. La vit la pli veglia anc adina existenta, numnadamain quella da Malans, furnescha il Completer che vala sco rarità. Suenter la Guerra da trent'onns (1618–48) è sa derasada l'iva blava da la Bur-

En il Signuradi s'extenda il pli impurtant territori da viticultura dal Grischun.

FOTO DANIEL STRICKER/PIXELIO

gogna ch'è enconuscenta sco Pinot noir e che creschiva il 2010 sin ca. 77 % (324 ha; senza la Val Mesauca) da la surfatscha da vignas. A partir dal 1926 han ins alura cumenzà a cultivar il Riesling-Sylvaner alv, ina cruschada sviluppada il 1882 dal perscrutader da vits Hermann Müller da la Turgovia sut il num Müller-Thurgau. Spezialitads èn il Pinot gris, il Gewürztraminer ed il Pinot blanc. En reaziun a la fillossera da la vit (parasit), importada da l'America dal Nord en l'Europa en ils onns 1860, han ins enferlà vits europeicas sin laina da vit americana. La cultivaziun da vits enferladas è succedida en il Grischun en dimensiuns pli grondas pir a partir dal 1963, savens ensemen cun il passadi da la viticultura sin pals a quella sin fildarom. Sper la fillossera da la vit ed auters parasits vegnan las vits donnegiadas era tras utschels, divers bulieus sco la sfarinussa, malsognas da defizienz e virus. Da la cultivaziun sin fildarom cun distanzas pli grondas e giassas pli largias tranter las vits resultan meglras racoltas che da quella sin pals cun distanzas pli pitschnas e giassas stretgas; ella permetta in in'elavuraziun mecanica dal terren e basegna damain persunal grazia al dumber diminuì da vits ed a la tecnica da lavur pli cumadaivla. Dal 1961–75 han ins pudì racoltar en media, cun in terz dals viticulturs, quasi il dubel dals onns 1900–20. Dapi il 1993 vegn la quantitat

da vits limitada en in cataster da vits. Il 1999 han ins cuntanschi en la Val dal Rain Grischuna sin in areal total da 384 ha ina racolta extraordinaria da 24 368 hl (3,38 miu. buttiglias) e da quella aveva il Pinot noir (318 ha/20 131 hl) en media 97 ° Oechsle. Il 2010 èn vegnidadas cultivadas en la Val dal Rain Grischuna en total 423 ha vignas ed en la Val Mesauca 32 ha.

Entant ch'è il vin produci en la Val dal Rain Grischuna serviva avant il 19avel tschientaner surtut a l'agen consum ed al basegn dal traffic da transit, tut il pli anc a la vendita en il Grischun dal Nord, vegniva il vin dal Signuradi vendì da tuts temps era utro fin a Turitg. Berniers da vin manavan il vin-Vuclina sur il Spleia u sur il Bernina e l'Alvra. Il vin da las Terras subditas giugava ina rolla politica-main impurtanta, essend savens en possess da las famiglia regentas dal Grischun. Bliers uffizians s'acquistavan vignas u fachevan commerzi cun vin. Il vin era in dals paucs bains sutmess ad ina taglia speziala a Cuira, da maniera ch'ins po eruir pli u main la quantitat e las fluctuaziuns da quest commerzi. Ils viticulturs da Cuira, ch'avevan perfin in'atgna mastergnanza, avevan il dretg a set zaivers vin (ca. 7 hl) per l'agen consum. Il vin era in aliment da basa e sco tal savens ina part da la paja, ma era in med da corrupziun politic avant elecziuns e votaziuns.

Oz produceschan bliers viticulturs pli gronds il vin puspè en agens torchels e laschan madirar il vin en butschins da 225 l (barrique) per pudair concorrenzar sin il martgà. Las firmas da commerzi da vin dal Puschlav cun gronda tradiziun (per exempel Plozza, Triacca), han gia daditg acquistà vastas vignas en Vuclina. Vers la fin dal 20avel tschientaner è la viticultura vegnida reintroducida en la Tumleastga.

Max Hilfiker

Pumicultura

Ina cultura da puma en il temp preistoric e roman vegn presumada era per la Rezia, attestada è ina tala dentant pir en il Testament da Tello dal 765 che menziunescha curtins e terrassas da puma en la Foppa. La pumicultura ha gi e mantegnì ina grond'impurtanza regionala en la Foppa, en la Tumleastga, en la Val dal Rain, en il Signuradi ed en las regiuns pli bassas da las vals talianas dal Grischun. La pumicultura vegniva tgirada en il temp medieval sin bains da l'investgieu, da las claustras e da la noblezza. Lavur da piunier sin quel champ han prestà oravant tut las claustras. Ins na produciva

betg per il commerzi e la pumicultura era restrenschiada, per mancanza da terren cultivà u runcà, sin il conturn da chasa e curt.

L'umanissem ha sveglià l'interess scientific per la pumicultura che sa preschenta dapi il temp medieval tardiv en trais furmas differentas: sco culturas represchentas en ils curtins da la signuria, sco pumicultura da diever e sco culturas d'interess scientific (umanists). La puma era d'impurtanza centrala per il provediment da vals laterales ed isoladas. A partir dal 1566 aveva – tenor il «Kloster Landbuch» – mintgin che maridava a Claustra da plantar quatter fin tschintg mailers e pairers ed insatge puma da minz (tschareschers e.a.) per l'autoprovediment.

Fin en il 19avel tschientaner sa basava la diversità da la puma pli u main sin fructificaziuns e mutaziuns casualas che vegnivan seleziunadas e per part enferladas. Il consum da suc da puma è attestà generalmain dapi l'entschatta dal 17avel tschientaner. Ils Scumbigls grischuns ed ina fasa da sbassada da la temperatura en il 17avel tschientaner han diminuì la pumicultura. En il 18avel tschientaner ha la noblezza importà novas sorts da puma da l'exteriur (Rousselet de Reims, Edle Römerbirne, Welsche Rotacher, Calvill, Reinette) e laschè scolar lur ortulans en la tgira da la pumera. Renum giudevan las culturas da l'investgieu ed il curtin exotic da l'envoyé Peter von Salis, implantà sper il Altes Gebäu (oz Dretgira chantunala) a Cuira.

Il spiert progressiv illuministic ha schendrà il 1778 la Societad economica dal Grischun e ses organ da scolaziun ed infurmaziun, il «Sammler» resp. il «Neuer Sammler». Tranter il 1720 ed il 1890 vegniva cultivà il curtin englais (natiral) e novas sorts e tecnicis da cultivaziun han chattà la via en il Grischun. Lavur da piunier ha fatg en quest champ la signuria. En las regiuns tudestgas e rumantschas era la puma tosta in nutriment d'enviern impurtant che substituiva il paun en temps da miseria e gidava a stender la farina: paun cun paira u maila, bizochels cun ivettas e.a. En las vals talianas eran las chastognas ina vivonda da basa, sper il paun e la pulenta. Generalmain derasada era la nusch. Cun la privatisaziun dals bains comunabels en il 17avel tschientaner e cun l'aboliziun (parziala) da la pascalaziun cumina suenter il 1850 è sa derasada la pumera en la cuntrada cultivada dal Grischun. En la Tumleastga per exempel ha Peter von Planta-Fürsten-

au introduci il 1865 ina gronda pumicultura bassa. Talas èn alura era sa derasadas en la Val da Rain da Cuira e furnivan products raffinads a l'hotellaria.

La promoziun da la pumicultura tras il Chantun e l'export da puma inizià il 1880 han provocà intensivass discussiuns davart las sorts e la qualitat. Ins giavischava ina limitaziun da las sorts a quellas adattadas a l'export, quai vul dir a quellas che sa laschan magasinar bain. Quellas discussiuns han culminà en il «Richtsortiment für den Obstbau» dal 1927 che recumandava ina specificaziun regionala da las sorts Reinette, Transparent, Pepping, Lederapfel, Calvill e Rambour (1950: Gravensteiner, Boskoop cotschen, Jonathan, Champagner Reinette, Berner Rose). Fin il 1939 èn stads il Rambour da Paris e la Reinette dal Canada ils mails d'export principals da la Val dal Rain e dal Signuradi, suenter il 1950 il Golden Delicious, importà dal piunier Ernst Lauber dals Stadis Unids e cultivà da quel l'emprim a Malans.

La dira concorrenza da pretschs e qualitat, manifesta a partir dal 1945, ha chaschunà ina ferma digren da la pumera auta e suenter il 1960 èn las structures sa midadas radicalmain. Novas metodas da plantaziun e cultivaziun han augmentà la qualitat da la puma ed equilibrà la produziun annuala. Las plantinas vegnivan importadas per ordinari da la Bassa, l'enferlada (innestaziun) è succedida fin viaden ils onns 1990 cun frastgas selvadias da la cultura da Gebhard Buob da Zezras. Oz produceschan las pumiculturas bassas intensivass per il commerzi e las pumiculturas autas extensivas, cultivadas enturn vitgs e curts, adempleschan diversass funcziuns: alimentaziun locala, tgira da la cuntrada e protecziun da las spezias d'utschels. Dapi ils onns 1990 vegnan cultivadas 23 sorts da maila e var set sorts da paira sin plantas bassas (1981 61 ha; 2010 40 ha en il Grischun e 120 da possessurs Grischuns en Vuclina). Novas sorts èn l'Elstar, il Summerred ed il Glos-ter.

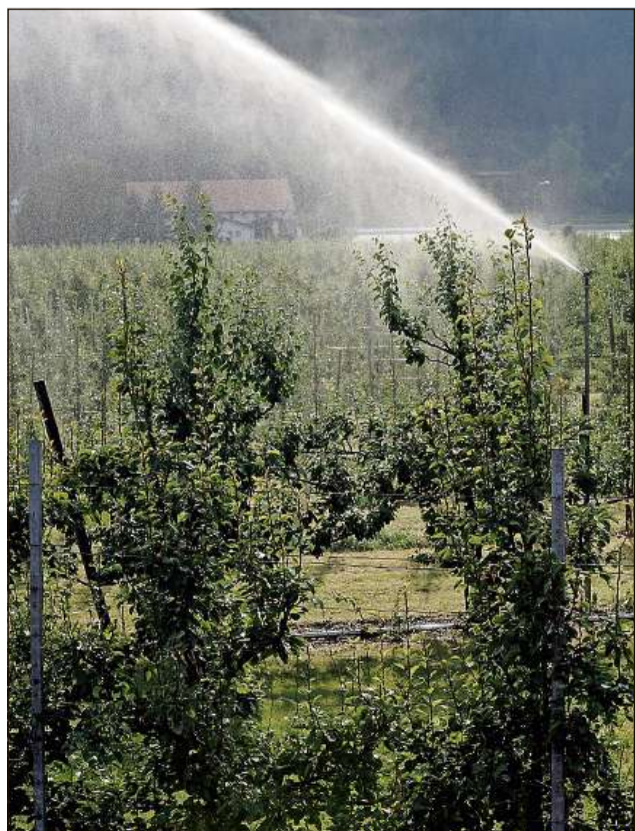
La nusch chatt'ins en il Grischun per il solit en furma da sorts primitivas selvadias (nunenferladas). En curtins privats e publics vegnan cultivads persics ed apricosas, en ierts protegids giudim la Val Mesauca era fighers e cachis.

Il 1872 è vegnida fundada la cumissiu chantunala da pumicultura, il 1898 la cumissiu grischuna da pumicultura e viticultura. La pumicultura stat sut la surveglianza e la tgira da la cumissiu chantunala da pumicultura e dal cumissariat da pumicultura. Fin il 1872 era la scolaziun surlaschada totalmain a l'iniziativa privata (uniuns, ortulans, spirituals), alura è ella vegnida sustegnida dal Chantun ed integrada il 1896 en il curriculum dal Plantahof. Dapi il 1930 èn ils cumissaris chantunala da pumicultura e viticultura incumbensads cun la scolaziun specifica. La scola agricula a Wädenswil, dapi il 1970 ina scola tecnica superiura, edescha dapi sia fundaziun il 1892 la «Schweizerische Zeitschrift für Obst- und Weinbau» (oz «Obst- und Weinbau: Schweizer Zeitschrift für Obst- und Weinbau, Wädenswil»). En il context da la pumicultura svizra gioga quella grischuna oz ina pitschna rolla.

Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artgels (geografics, tematics, artgels da familias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.

La Tumleastga è enconuscenta sco regiun da pumicultura. FOTO N. SIMMEN